

Zaštićena prirodna dobra jugoistočne Srbije

Danijela Avramović¹, Bojan Zlatković², Novica Randelović²

¹Fakultet zaštite na radu, Univerzitet u Nišu

²Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Nišu

Abstrakt

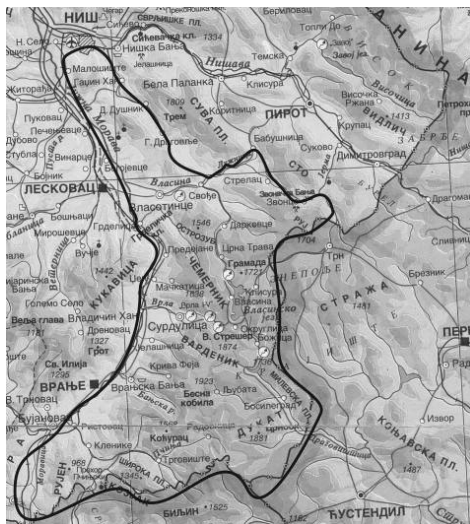
Avramović, D., Zlatković, B., Randelović, N.: Protected area of nature in southeastern Serbia. Proceeding of the 8th Symposium on the flora of Southeastern Serbia and Neighbouring regions, Niš, 2005.

Geographical and biological characteristics of the protected area of nature in southeastern Serbia (Ostrozub, Jarešnik and Pčinja) are presented. Also, the potential area of nature for protection in this part of Serbia are proposed.

Ključne reči: protected area of nature.

Uvod

Geografski gledano Jugoistočna Srbija se prostire južno od Nišave zahvatajući prostor sve do granice sa Republikom Makedonijom a istočno od Južne Morave pa sve do granice sa Republikom Bugarskom. Jugoistočna Srbija pripada Rodopskom planinskom sitemu.

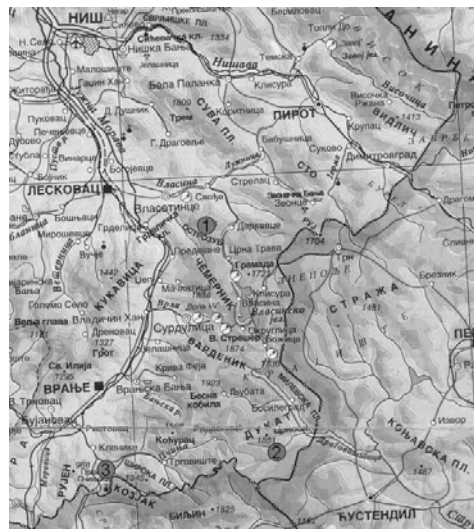

Slika 1. Granice Jugoistočne Srbije

Razultati i diskusija

Zaštićeni prirodni objekti jugoistočne Srbije

U ovom delu Srbije nalazi najmanji se broj zaštićenih objekata prirode, svega tri (**tab. 1**).

Slika 2. Zaštićena prirodna dobra Jugoistočne Srbije (1. Ostrozub, 2. Jarešnik, 3. Dolina reke Pčinje)

Strogi prirodni rezervat **Ostrozub** zaštićen je Odlukom Ministarstva šumarstva na predlog Prirodnjačkog muzeja 23.03.1948. godine, mada se kao godina zaštite ovog prirodnog dobra pominje i 1950. Ovim prirodnim dobrom gazduje JP „Srbijašume”, objekat je pravilno obeležen, ali zone I, II i III stepena zaštite nisu vidljive na terenu.

Naime, ovo prirodno dobro se u monografiji Zavoda za zaštitu Srbije (1998.) evidentira nekoliko puta, kao Ostrozub i Zeleničje, tako da prirodno dobro Ostrozub zaštićeno je 1950. godine sa površinom od 180 ha, dok je kao Zeleničje zaštićeno 1972. godine na površini od 41,70 ha (?).

Planina Ostrozub (sa istoimenim najvišim vrhom od 1560 m) nalazi se jugoistočno od Vlasotinca. Sa jugozapadne strane Ostrozuba, u blizini sela Bistrice, nalazi se nadaleko poznat lokalitet Kačer- Zeleničje u čijem sastavu se nalazi sastojina lovorvišnje (*Prunus laurocerasus* L.). Deo lokaliteta koji je nastanjen ovim taksonom u narodu je poznat kao Zeleničje. S obzirom da sastojina *Prunus laurocerasus* L. pripada tipu tercijskih endemorelikata, ovaj lokalitet se u prošlosti a i danas intenzivno proučava.

Tabela 1. Zaštićeni objekti prirode Jugoistočne Srbije (hronološki)

Objekat prirode i godina zaštite	Vrsta	Kategorija SRS	Kategorija IUCN	Površina
Ostrozub (1948.)	Strogi prirodni rezervat	III	Ia	180,00
Jarešnik (1961.)	Strogi prirodni rezervat	III	Ia	3.00
Dolina reke Pčinje (1996.)	Posebni prirodni predeli	II	V	2.485,20

„Zeleničje” se nalazi na nadmorskoj visini od 1200 do 1300 m na površini od 4 do 5 ha, dok ukupna zaštićena površina iznosi 50 hektara, mada se u literaturi sreću i drugačiji podaci.

Ovaj lokalitet u stvari predstavlja šumsku zajednicu reliktnog karaktera (*Laurocerasofagetum* B. Jov) koju grade *Prunus laurocerasus* i *Fagus moesiaca*. Ovu zajednicu je prvi put opisao Jovanović (1967).

Inače u Zeleničju i širem potezu Ostrozuba osim zeleničeta nađeni su i drugi endemični i retki florni elementi:

Blechnum spicant (L.) Roth.– rebrača,
Botrychium multifidum (Gmel.) Rupr.–
 rasepkani mesečinac,

Lycopodium clavatum L.– prečica,
Lycopodium selago L.– prečica,
Drosera rotundifolia L.– rosulja,
Paris quadrifolia L.– petrov krst,
Neottia nidus-avis (L.) C. Rich- samojedka,
Pyrola rotundifolia L.– okruglolisna zelenika,
Ranunculus ophioglossifolium Vill.–
 jezičastolisnati ljutić i dr.

Zbog svoje reliktnosti a samim tim i endemičnosti lokalitet Ostrozub i Zeleničje dobili su epitet strogog rezervata prirode. Poznato je da pre zaštite zeleniče nije cvetalo (Pančić, 1886, Košanin, 1911), mnogi naučnici su tražili razloge necvetanja. Međutim samom zaštitom satojine zeleničeta su obnovljene pa je 1983. godine otkriveno da zeleniče cveta (*N. Randelović*). Od tada na ovamo ova pojava je stalno praćena i ustanovljeno je da je cvetanje redovna pojava.

Mišljenje Pančića (1887) da ono ne cveta zato što je Ostrozub njegov najzapadniji lokalitet

bilo je demantovano. Smatra se da je do ponovnog cvetanja zeleničeta došlo zbog zaštite lokaliteta i same populacije. Važno je pratiti plodonošenje i proces sazrevanje plodova radi provere da li se zeleniče i plodovima razmnožava ili samo vegetativno kako su to tvrdili mnogi naučnici. Randelović i Stamenković (1985) izveštavaju da su se nakon cvetanja na granama lovorvišnje pojavili plodovi, što znači da je konstatacija Košanina (1913) da se ono samo vegetativno razmnožava pogrešna.

„Jarešnik”. Strogi rezervat prirode proglašen je 1961. godine, sa ukupnom površinom od 3 ha. Staraoc je JP „Srbijašume”.

Jarešnik se nalazi na Dukat planini, 14 km južno od Bosilegrada. Lokalitet je dobio ime po selu Jarešniku koje se nalazi na suprotnoj strani doline od borove šume (*Stoehilio-Pinetum pallasianae* Greb.), zbog koje je ovaj prirodni rezervat proglašen zaštićenim. Šuma crnog bora (*Pinus nigra* Arn. subsp. *pallasiana* (Arn.) Hay.), je jedina u čitavom Krajištu, kako navodi Zahariev (1918) u to vreme brojala je oko 2500 stabala. Pre Zaharieva o njoj je pisao i Tošev (1902). Sama šumska satojina je na nadmorskoj visini od 1275 do 1350 m, a ekspanziona je jugozapadno (SW). Na Dukat planini postajala su pojedinačna stabla crnog bora u okolini sela Crnoštica. Ova podvrsta crnog bora zabeležena još na Suvoj planini, Vlaškoj planini, Rtnju, Resavi i u okolini Zlota. Mozaične sastojine, ovog endemorelikta u jugoistočnoj Srbiji su dokaz da je ova šuma bila, u prošlosti, široko rasprostranjena u Istočnoj Srbiji sve do Kučajskih planina i Beljanice.

U planinskim predelima oko Egejskog mora i severnije, na jugu Makedonije i jugu Srbije zabeleženi su reliktni ostaci crnog bora, od kojih je najveća površina u okolini Jarešnika. U toj sastojini zabeležene su sledeće vrste (Randelović, Stamenković, 1990.):

Silene nemoralis W. K.- pucavac,
Ephorbia amygdaloides L.- bademasta mlečika,

Veronica chamaedrys L.- razgon,
Viola canina L.- pasja ljubičica,
Campanula persicifolia L.- zvončić,
Campanula sparsa Friv.- sitnocvetni zvončić,
Phleum montanum C. Koch- planinski repak,
Trifolium alpestre L.- alpska detelina,
Digitalis viridiflora Lindl.- zelenocvetni naprstak,

Aremonia agrimonoides (L.) D.C.- pavlovac,
Verbascum shaixii Vill.- divizma,
Helleborus odoratus W.K.- kukurek,
Vaccinium myrthillus L.- borovnica i
Rosa vosagiaca Desp.- divlja ruža.

Staraoc ovog prirodnog dobra je S.O. Bosilegrad, koja ne izvršava svoje obaveze prema zakonu o zaštiti prirode, objekat nije obeležen. Uništavanje ove šume otpočelo je još u periodu kad je ova oblast bila u sastavu R Bugarske, jer je ta država podelila borova stabla stanovnicima Jarešnika, kada je i počela masovna seča borova. Na tom lokalitetu panjeve borova široke do 1 m pominje Rajevski (1950.) na osnovu čega je izveo zaključak da su posečeni borovi starosti oko 150 godina. On još iznosi podatak da je ova vrsta nađena i u klisuri Polom blizu Zlotske pećine od strane Matvejeva. Ovu šumu pominje i Adamović (1909).

Dolina reke Pčinje zaštićena je 1996. godine na površini 2485 ha. Za staraoca ovog objekta određeno JP „Vrelo” Bujanovac.

Epitet predela izuzetnih prirodnih odlika Pčinja zaslužuje iz više razloga zbog: veoma zanimljive konfiguracije terena kroz koje protiče, položaja i prisustva retke flore koja joj daje značaj i osobinu predela izuzetnih oblika, kao i reliktnih polidominantnih šumskih zajednica koje naseljavju ovaj prostor.

Pčinja je granična reka čiji se izvori nalaze u Srbiji a ušće u Vardar (Makedonija). Gornji tok reke se nalazi na teritoriji Srbije, dok srednji i donji tok su na teritoriji Makedonije. Dok se u Srbiji probija kroz silikatne mase Đermana, Patarice, Široke planine, Kozjaka i Starca, dotle drugi prolazi kroz krečnjačke masive pobrđa ispod Kumanova, gradeći izuzetne oblike sa veoma interesantnom florom tercijarnog porekla.

Vode I kategorije, tesnaci, brzaci, strme obale gornjeg toka reke Pčinje kao i bogata i specifična flora i vegetacija daju ovom predelu izuzetnu vrednost.

Slika 3. Dolina Pčinje- predeo izuzetnih odlika
(Foto: D. Avramović)

Flora doline reke Pčinje, predstavlja mešavinu flornih elemenata kontinentalne Srbije i mediteranske Makedonije. Ovde se sreću mnoge vrste kojima je ovo najjužnija ili najsevernija granica rasprostranjenja na Balkanskom poluostrvu, kao što su:

Fritillaria graeca Boiss.&Spr- vedričica,
Linaria simplex (Willd.) D.C.- sitni lanilist,
Loranthus europaeus Jacq.- žuta imela,
Stachys plumosa Grsb.- dlakavi ranjenik,
Teesdalea coronopifolia (Berg.) Thell.- kamenika,
Ranunculus psylostachys Grsb.- niški ljutić,
Leontodon fasciculatus (Biv.) Nym.- lavlja šapa,
Clypeola jonthlaspi L. subsp. *microcarpa* (Mor.) Fior.- podlanik,

Armeria rumelica Boiss.- babine vlasi,
Selaginella helvetica (L.) Spreng.- prečica i dr.
Vegetacija doline Pčinje predstavljena je klimazonalnom zajednicom *Quercetum farnetto-cerris carpinetosum orientalis pubescentosum* Jov.- šuma sladuna i cera sa grabićem i meduncem po Mišiću (1981.) „indicira odlično posebne klimatske uslove” koje vladaju u dolini reke Pčinje. Klima ovog regiona po Milosavljeviću (1948.) je umereno kontinentalna sa znatnim uticajem mediteranske klime koja prodire dolinom Pčinje. Temperature vazduha su za nekoliko stepeni više od onih u severnijim delovima Srbije, kao i da su padavine manje, pa je pluviometrijski koeficijent najmanji kao i indeks suše za juli i avgust.

Na severnim padinama Kozjaka u klisuri Pčinje razvijaju se brojne polidominantne reliktno zajednice i to:

Carpinio orientalis-Quercetum mixtum calcicolum Mišić- zajednica grbića i hrasta na krečnjaku,

Fago-Aceri intermediae colurnetum Jov.- zajednica bukve, pančičevog maklena, mečje leske i drugih vrsta.

Osim njih tu su i **osiromašene reliktno šumske zajednice**:

Fagetum submontanum colurnetosum Jov.- zajednica predplaninske bukve sa mečjom leskom,

Quercetum cerris carpinetosum orientalis pubescentosum Jov.- zajednica cera i grabića sa meduncem,

Orno-Quercetum pubescentis carpinetosum orientalis Gaj.- zajednica crnog jasena sa grabićem i meduncem,

Quercetum petrae carpinetosum orientalis Gaj.- zajednica kitnjaka sa grabićem i

Quercetum montanum juniperetosum excelsae Mišić.- zajednica kitnjaka sa crvenom klekom.

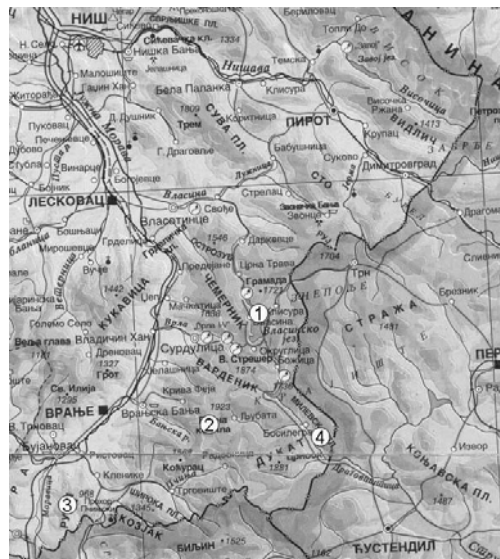
Dolina reke Pčinje nalazi se u prelaznom području, u klimatskom i vegetacijskom smislu, te je ona labilnija i sklona degradaciji (Mišić, 1981) zbog čega je osetljivija na antropogene uticaje. Nakon degradacije i erozije zemljišta, a s obzirom na konfiguraciju terena opasnost od pustošenja čitavog kraja je moguća. Zbog toga je zaštita ovog predela nužna kako bi se sačuvalo svo blago koje su priroda i čovek ovde vekovima stvarali: reliktna flora i vegetacija, manastir Prohor Pčinjski i drugi objekti. Zbog toga je veliki naučni i praktični značaj doline reke Pčinje za Jugoistočnu Srbiju, a zaštita ovog reliktnog staništa u isto vreme i refugijuma od velike važnosti.

Na osnovu konfiguracije terena (planina Kozjak 1284 m), doline Pčinje (uklješteni meandri), složenosti polidominantnih biljnih zajednica (listopadne submediteranske šume, mediteranske šume i šume na kamenjarima, kao i specifična reliktna zajednica bukve i mečje leske), ali i atraktivnog prirodnog kompleksa sa manastirskim (sv. Prohor Pčinjski) dolina Pčinje je zaštićena kao prirodno dobro velikog značaja (II kategorija, odnosno V kategorija po IUCN kategorizaciji). Dolina Pčinje je prvi put obuhvaćena sistemom zaštite prirodnih dobara na ovaj način, čemu je prethodilo proglašenje manastira Prohor Pčinjski za spomenik kulture, i na taj način je i njegovo prirodno okruženje dobilo odgovarajući status zaštite.

Specifičnost ovog prirodnog dobra je očuvanost njegovih prirodnih vrednosti (kvalitet rečne vode I kategorije, očuvana izvorišta pitke i mineralne vode, kvalitetan pedološki sloj u šumskom kompleksu i dr.) (Elaborat, 1993.). Erozija je problem obešumljenih susjednih planinskih padina. Prirodnim bogatstvima treba dodati i sadržaje koje nudi manastirski kompleks. Samim tim čitav predeo bi trebalo prilagoditi

turističkim potrebama koje su potencijalni izvor finansiranja zaštićenog prirodnog dobra i manastira.

Potencijalna prirodna dobra za zaštitu

Slika 4. Potencijalna prirodna dobra Jugoistočne Srbije za zaštitu (1. Vlasinsko jezero, 2. Besna kobila, 3. Rujan planina, 4. Rudina planina)

Vlasina ili Vlasinska visoravan (1300 do 1785 m) je lokalitet čija je procedura zaštite u toku, tako da ovom prilikom nećemo razmatrati potrebu njene zaštite.

Rudina planina (1240 m), predstavlja prirodnu granicu sa Republikom Bugarskom, nalazi se na 5 km istočno od Bosilegrada. Građena je od mezozojskih krečnjaka, tipa dolomitisanih mermerskih i silikata granit-gnajseva. Zahvaljujući tome ovde su se razvila posebna zemljišta tipa planinskih crnica na krečnjacima i smeđih šumskih zemljišta na silikatima. Prisutne su brojne endemične biljne zajednice, od kojih ističemo: *Carici-Festucetum stajanovii*, *Fritillario-Seslerietum rigidae*, *Edraiantho-Anthylletum aureae*, *Astragalo-Silenetum supinae*, *Agrosti-Genistetum carinalis* i dr.

Na Rudina planini dosadašnjim istraživanjima je evidentirano preko 700 biljnih vrsta od čega je 20 endemita i subendemita, a mnoge od njih su prvi put opisane za Floru Srbije, i to: *Genista carinalis*, *Agrostis bisanthyna*, *Trifolium affine*, *Arabis recta*, *Silene subintegra*, *Silene supina*, *Anthyllis aurea*, *Fritillaria tenella*, *Edraianthus serbicus*, *Crocus adamii*, *Stachys scardica*, *Stachys plumosa*, *Hechrysum plicatum*, *Allium poezoscianum* i dr.

Na osnovu dugogodišnjih istraživanja ovog lokaliteta i florističko-fitocenološkog bogatstva

predložemo da se Rudina planina proglašava za predeo izuzetnih vrednosti.

Besna kobila (1910 m), propada Rodopskom planinskom sistemu. Nalazi se istočno od Vranjske banje duž puta koji vodi od Vranja i Krive Feje prema Bosilegradu. To su stare planine zaobljenih vrhova i veoma interesantne konfiguracije sa veoma strmim stranama. Građene su uglavnom od silikatnih stena i to naročito od granodiorita, granita, mikašista, granit-gnajseva i dacijsko-andezitskih tufova.

Na toj podlozi razvila se raznovrsna zemljišta i to: kisele planinske crnice, erodirana smeđa šumska zemljišta, gajnjače u opodzoljavanju, erodirana skeletna zemljišta i dr.

Od zanimljivih biljnih zajednica na ovim terenima razvile su se alpske livade *Festuco-Seslerietum comosae*, kao i subalpski pašnjaci: *Peucedano-Festucetum paniculatae*, *Thymo-Poetum violaceae* i *Centaureo-Festucetum valida*. Na pomenutim pašnjacima dominiraju zajednice sa tipcem *Festuco-Nardetum strictae*, *Diantho-Armerietum rumelicae*, *Danthonio-Trifolietum velenovskyi* i *Sedo-Dianthetum pinifoliae*.

Takođe su prisutne i brojne biljne vrste koje ovom predelu daju poseban značaj, a to su: *Dianthus pinifolius*, *Dianthus cruentus*, *Dianthus superbus*, *Minuartia bulgarica*, *Silene lerchenfeldiana*, *Silene roemerii*, *Bruckenthalia spiculifolia*, *Saxifraga paniculata*, *Genista sericea*, *Trifolium trichopterum*, *Peucedanum equiradium*, *Knautia midzorensis*, *Knautia magnifica*, *Thymus balcanus*, *Achillea chrysocoma*, *Anthemis triumphettii*, *Centaurea kotschyana*, *Centaurea velenovskyi*, *Lilium jancae* i mnoge druge retke i endemične biljne vrste. Zbog svega gore navedenog predložemo da se Besna kobila proglašava parkom prirode.

Rujan planina (968 m), se prostire od Ristovca na severu do Kumanova na jugu. Pravac pružanja masiva je sever-jug, a pojedinih delova istok-zapad. Građena je od granit-gnajseva u Srbiji i dolomitisanih mermera u Makedoniji. Od zemljišta najzastupljenija su: skeletno i skeletoidno, aluvijum i diluvijum, smonice i močvarno zabarena zemljišta.

Potencijalna vegetacija je šumska, ali su šume slabo očuvane. Sreću se degradirane sastojine sledećih šumskih fitocenoza: *Carpinetum orientalis moesiicum*, *Quercetum confertae*, *Quercetum montanum moesiicum*, *Fagetum montanum moesiicum* i *Quercetum pedunculiflorae*. Od žbunastih zajednica prisutne su: *Phyllireo-Paliuretum* (na krečnjacima), *Pauliretum silicicolum* (na granitima) i *Corno-Crataegetum*. Pašnjačka vegetacija pokazuje stepsko-

submediteranske karakteristike, tu spadaju: *Festuco-Chrysopogonetum grylli*, *Hyperico-Trifolietum trichopteri*, *Hordeo-Xeranthetum annui*, *Diantho-Centaureetum diffusae* i *Koelerio-Silenetum frivaldskyanae*.

Lokalitet je bogat biljnim vrstama. Dosadašnjim istraživanjem je zabeleženo preko 500 biljnih taksona, od čega 150 (31,73 %) pripada submediteranskom areal tipu, 126 (26,65 %) pontsko-centralnoazijskom tipu, na osnovu čega se ovaj lokalitet svrstava u Mezijsku provinciju Submediteranskog regiona. Tu se sreću mnogi elementi kojima je Rujan planina najsevernije rasprostanjenje u okviru njihovog areala, a mnogima i jedino. To se pre svega odnosi na vrstu *Crocus rujanensis* (rujanski endemit), koji je za sada poznat samo na ovoj Planini. Osim ove vrste ovde rastu i *Cnicus bulgaricus*, *Astragalus vilmotianus*, *Hippomararum cristatum*, *Hippocrepis biflora*, *Goniolimon tataricum*, *Hypericum olympicum*, *Plumbago europaea*, *Silena frivaldskyana*, *Teesdalea coronopifolia* i dr.

Na Rujan planini se sreće najveći broj vrsta iz roda *Crocus*, u ovom delu Balkanskog poluostrva, čak 8, i to: *Crocus rujanensis*, *Crocus weldenii*, *Crocus pallidus*, *Crocus olivieri*, *Crocus palasii*, *Crocus tommasinianus*, *Crocus chrysanthus* i *Crocus cosaninii*.

Literatura

- Avramović D. (2005): Ekonomsko-ekološki aspekti eksploatacije i gazdovanje zaštićenim prirodnim dobrima, Magistarski rad, Fakultet zaštite na radu, Niš.
- Milosavljević V. (2006): Ekološko-ekonomski aspekti degradacije staništa i uticaj na promenu florističkog i vegetacijskog diverziteta, rukopis magistarskog rada, Fakultet zaštite na radu, Niš.
- Petrović T. (2002): Besna kobila centar biodiverziteta retkih biljnih vrsta i fitocenoza, Magistarski rad, Fakultet zaštite na radu, Niš.
- Randelović N., David A. H. i Randelović V. (1990): *The Genus Crocus L. in Serbia*. SANU posebna izdanja, Beograd.
- Randelović N. i Stamenković V. (1988): Flora i vegetacija Rujan planine u Jugoistočnoj Jugoslaviji, Leskovački zbornik XXIV, Leskovac.
- Randelović N. (1978): Ekološko-fitocenološke karakteristike brdskih pašnjaka jugoistočne Srbije, Doktorska disertacija, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb.
- „Sl. glasnik R Srbije”, br. 4/05.